

Н О В Б Ъ Л Г А Р С К И У Н И В Е Р С И Т Е Т
ДЕПАРТАМЕНТ
„ИЗКУСТВОЗНАНИЕ И ИСТОРИЯ НА КУЛТУРАТА“
ДОКТОРСКА ПРОГРАМА
„ИЗКУСТВОЗНАНИЕ И ВИЗУАЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ“

РУМЯНА ВАНКОВА АЛЕКСАНДРОВА

ИКОНОПИСТА В БЪЛГАРИЯ НА ХУДОЖНИЦИ
С АКАДЕМИЧНО ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕЗ ПЪРВАТА ЧЕТВЪРТ НА
XX ВЕК

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

за присъждане на образователно-научна степен „доктор“

Научен ръководител: доц. д-р Зарко Ждраков

София

2013

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА НАУЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Първите прояви на тенденция към модернизиране на църковната живопис у нас се появяват още през възрожденската епоха, в която отсъствието на сериозни сътресения на обществено-политическия живот и бързите темпове на икономическия напредък създават благоприятни условия за навлизане на все повече елементи на западната цивилизация в нашето изкуство и образователната система. Наред с нарастващия интерес към начина на живот и ценностната система на европейските народи, излизат наяве недъзите на родната действителност - всеобща изостаналост, неграмотност и сиромашия. Липсата на специализирани учебни заведения е причина талантливите синове на по-заможните българи да се насочат към страните от Западна Европа и Русия.

Вече дипломирани, тези специалисти се завръщат у дома с отлична подготовка, но нямат възможности за професионална реализация и постоянна заетост извън сферата на църковното изкуство. В сравнение с нешколуваните зографи, художниците с академично образование познават в детайли тънкостите на реалистичното изобразяване, и докато за първите, триизмерното изображение се появява повече по пътя на наблюдението и механичната имитация, то вторите вече знаят как и с какви средства да го постигнат.

Предмет на настоящия дисертационен труд е процесът на **обновление в българската иконопис от средата на XIX и началото на XX век**, когато новите светски обществено-политически порядки постепенно обезценяват стария църковно-религиозен характер на изкуството. Пресъздадени с академични изразни средства, реалният живот, природата и човека все по-често присъстват и в иконата. С течение на годините, изображенията на светци присвояват

стилистическите особености на светския реалистичен портрет, а религиозните сцени започват да си приличат с обикновените фигурални композиции. Нравоучителните елементи и религиозният мистицизъм отстъпват на заден план пред националните приоритети, новите пластически измерения и съвременната естетика. Очертаващата се тенденция към „художественост“ и „естетизиране“ на църковната живопис изнася на преден план теми, рядко обсъждани от повечето изследователи. Колкото и да е странно, дори неестествено отделянето на иконата от изконните ѝ теолого-естетически стереотипи, считам, че нейната нова образност и назначение заслужават отделно специално внимание.

Настоящото научно изследване има за цел да представи академичното направление в нашата иконопис в лицето на неговите най-ярки представители. Тяхното църковно творчество обхваща значителен брой произведения, затова обстоен анализ на всяко поотделно е невъзможно в рамките на това съчинение. Без съмнение, иконата притежава с многопластови характеристики и може да бъде изучавана от различни гледни точки. Тъй като нейните религиозни корени и сакрални функции като цяло остават незасегнати, в извършените от мен проучвания обръщам внимание главно на характерните особености и промени в изобразителния език и стилистиката. Включеният илюстративен материал служи за онагледяване на изложените в текста съждения.

Задачи:

1. Запознаване със състоянието на художественото образование в страните, където постъпват като студенти нашите сънародници - учебен план, преподаватели, основни насоки в обучението;
2. Извеждане на идейно-художествени живописни принципи на академичната живопис в иконописа на разглежданите автори - сравнителен преглед, подкрепен с илюстрации;

3. Определяне на значението на Държавното рисувално училище (1896) в София за налагане и разпространение на академичните изобразителни формули в нашата църковна живопис;
4. Описание на видовете изобразителни техники в иконописа на художниците ни с академично образование;
5. Естетически измерения на българската икона в академично-реалистична техника на изпълнение;
6. Изготвяне на цветен албум с избрани икони на художници с академично образование у нас (втора половина на XIX век - първа четвърт на XX век).

В хода на изследователския процес са използвани следните **научни методи**:

- *Историографски анализ* - за проследяване на възникването и развитието на обновителните процеси в българската иконопис;
- *Иконографски анализ* - за детайлно описание и тълкуване на включените изображения;
- *Стилистичен анализ* - за конкретизиране на отличителните стилови белези в произведенията на отделните художници;
- *Сравнителен анализ* - за обобщение на получените резултати при съпоставка на новите живописно-пластичните концепции в българската иконопис през разглеждания период.

КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

За разлика от строгите изисквания на средновековния иконографски канон, изобразителните принципи, залегнали в основата на академичната образователна система дават възможност за изява на лични мисли и чувства в един подчертано светски подход към свещения образ в християнството.

Първата глава е посветена на доакадемичния период в българската църковна живопис и творчеството на нашите възрожденски иконописци Станислав Доспевски (1823-1878) и Николай Павлович (1835-1894).

Без да има пряко отношение към темата на дисертационния труд, иконописната дейност на *мияшките зографи Нестор Трайков (1840-1919) и Данаил Несторов (роден 1870 - починал неизв.)* в църквата „Успение Богородично“ (1896) в гр. Лом допринася много за изясняване на принципните различия между интуитивната нагласа и съзнателния подход при изобразяването на хора, предмети и явления от реалната действителност. Изразителният и високо художествен начин на изпълнение в произведенията на тези майстори все още стои встрани от интересите на изследователите. Олтарните икони „Св. Архидякон Стефан“ и „Св. Харалампи“ в ломската църква се представят за първи път тук в настоящето изследване.

Запазвайки спомена за линеарно-декоративното минало на църковната ни живопис, иконописното наследство на *Станислав Доспевски* се явява свързващото звено между две диаметрално противоположни светоусещания. Иконите, които той рисува по поръчки от различни места в страната, сполучливо съчетават възрожденските изобразителни похвати (флорална орнаментика, полихромирана позлата, гравировки) с елементите на академичното рисуване, плод на образованието в чужбина. От многобройните икони на художника, аз се спирам именно на неговите студентски академически рисунки и трите икони от Великотърновския исторически музей - „Благовещение“ (1864), „Иисус Христос“ (1864), „Св. Богородица с Младенеца“ (1864), защото в тях спомените за наученото в Русия са все още са живи и незасегнати от родната действителност.

Николай Павлович е първият наш възрожденски художник, който се обявява за нова иконопис, създадена изцяло с академично-реалистични средства. Създадените от него църковни образи не само притежават явно светско излъчване, в тях дори могат да бъдат разпознати някои близки и роднини на художника. Натрапчивото изтъкване на анатомичните характеристики в неговите икони и „католишкото“ им излъчване непрекъснато са повод той да бъде жестоко критикуван и отричан не само от страна на духовенството, но също така и от вярващите християни. Образите на светците в църквата „Св. Троица“ в гр. Свищов, работени в периода 1869-1874 г. са безспорно доказателство, че авторът няма намерение да следва традиционните иконописни модели и естетика. Независимо от всичко, оказва се, че впоследствие успяват да се наложат точно отричаните в началото прекалено натуралистични и светски възгледи.

След изграждането на родно художествено образование, обновяването на иконата, както и подготовката на специалисти за изписване на храмовете се превръщат в част от политиката на държавата и на синода.

Във втора глава се проследява следосвобожденското развитие на иконописца с академично-реалистични средства в творчеството на *Иван Димитров (1850-1944)*, *Иван Мърквичка (1856-1938)* и *Антон Митов (1862-1930)*.

Иван Димитров е единственият общоприет художник със зографски произход в новия културен живот на страната. Наред с портретите на известни личности от тогавашния политически елит, той създава и малко на брой икони (неизследвани до момента), в които вече ясно се открояват модерните художествени тенденции. Нарисуваните от него светци са повече портрети на реални хора, отколкото иреални образи със сакрални функции.

Изобразителният език, който в онези години е възприет в на-

шата светска и църковна живопис се явява компилативен вариант от вече съществуващи идейно-художествени живописни принципи и техники в образователните програми на няколко европейски художествени академии. За двамата професори в Държавното рисувалното училище *Иван Мърквичка* и *Антон Митов* това означава натуралистична живопис, която с помощта на зрителната илюзия и перспективните закони обективно отразява всеки-дневието на народния бит. В иконописта, интересът към етнографските традиции на българското население се проявява в типологията и обектото на светците, чиито пози и жестове често са заимствани от реалния живот.

Смяната на живописно-пластичната система оказва трайно въздействие върху съзнанието на младите творци. Оттук нататък, грижата за художественото оформление на храмовете остава единствено в ръцете на художниците с академично образование, подготвени в духа на реалистичната живопис и естетика.

В трета глава изследвам иконописното творчество на следващото поколение наши художници и настъпилите там изменения, свързани със формата и цвета.

Църковното наследство на обучавалия се в Петербургската художествена академия *Господин Желязков (1873-1937)* поставя важни въпроси относно начина, по който руското изкуство и култура се възползват от западноевропейския опит и традиции. Цветовете в неговите икони са по-чисти, по-светли и по-малко размесвани на палитрата. Топли и студени нюанси на основния тон изграждат светлините, сенките и хвърлените сенки. Привърженик на лаконичния пластичен изказ и конструктивната силуетна линия, Господин Желязков неведнъж прескача междинните нюанси на светлосиянката, оставяйки всички смятани за второстепенни детайли едва загатнати.

Под влияние на непрекъснатите промени в стила и техниката на художниците, българската икона все повече се детеологизира и превръща в произведение на светската живопис със самостоеен живот и естетика. През своята дългогодишна практика като иконописец, *Стефан Иванов (1875-1951)* се оказва подвластен на различни идейно-художествени принципи и живописни техники. Бидейки същевременно и професор по живопис в Рисувалното училище, той активно работи за разпространението на новия изобразителен език сред бъдещите ни творци.

Стефан Иванов изгражда реалистични църковни образи, поставени в реално пространство. Неговите икони лесно се разпознават по рафинираната мекота на тоналните преходи и мистичния отенък на психологическото въздействие. Поемайки от нововъведенията в изкуството на символистите и импресионистите, описателно точната, но скучна академична стилистика възкръсва с ново, чувствено лице.

Вземайки под внимание извършените в предходните глави художествени анализи, обобщаващата **четвърта глава** дава крайна оценка за развоя на обновителните процеси в българската иконопис от края на XIX и първата четвърт на XX век.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ИЗВОДИ

От сложното взаимодействие между традиционния иконописен канон и новите стилови нововъведения възниква динамична изобразителна система, в която художникът сам определя изразните средства. Веднъж освободени от задължението да следват старите образци, нашите художници смело поемат по пътя на индивидуалното творческо тълкуване на темите с църковно съдържание.

Налице следните **изводи**:

1. Значението на художествените качества на българската икона и техническото изпълнение на автора непрекъснато нарастват;
2. Новата академична изобразителна система открива възможности и за изява на лично творческо отношение;
3. Всяка от иконите на художниците с академично образование може да бъде разглеждана и като самостоятелно художествено произведение, подчиняващо се на определени художествени и естетически критерии;
4. В съзнанието на тогавашните ни сънародници новата иконопис изглежда по-модерна, по-европейска, по-близка до реалната действителност и в нея те припознават своята осъвременена национална идентичност;
5. Иконописът с академично-реалистични средства в България е широко разпространено и дълготрайно явление, което поради слабия научен интерес до момента има нужда от допълнителни по-задълбочени изследвания.

ПРИНОСИ

Наистина, в рамките на настоящата дисертация е невъзможно цялостно запознаване с иконописното творчество на всеки от представените автори, а също и с това на останалите художници, които през разглеждания период също се занимават с църковна живопис, но по една или друга причина те не са споменавани в научното ми съчинение.

Разглеждайки нашата икона в социален и обреден контекст, виждаме, че тя очевидно продължава да изпълнява старите си философско-дидактични функции. Смяната на художествения модел е закономерно явление в резултат на дълбоките промени, настъпили

във възгледите на хората за света около тях и за религията като потребност. Очевидно апатични към религиозно-култовото предназначение на църковните изображения, нашите академични художници наблягат на точните анатомични пропорции, портретната обрисовка и визуалното съответствие с обективната действителност.

Превръщането на иконата в обект на художествено и естетическо възприятие логично породи въпроси, свързани със стила и изобразителната техника. В тази връзка, направените от мен проучвания представляват своеобразен опит да се подложи на идейно-художествен анализ иконната живопис на най-изтъкнатите специалисти с академично образование от втората половина на XIX век до първата четвърт на XX век, което в крайна сметка се оказва от полза за:

- ❖ По-пълноценното, всестранно и обективно проследяване на различните обществено-политически и културни фактори на местно и международно ниво, съпътстващи извършваната у нас модернизация и европеизация на иконата;
- ❖ Изясняване на академичните изобразителни принципи и техники, използвани от нашите художници при създаването на реалистични църковни изображения;
- ❖ Проследяване на важни промени в иконографията на някои светци и църковни композиции под влияние на западната живопис и естетика;
- ❖ Въвеждане в научно обръщение на голям брой паметници, за които до настоящия момент няма научни публикации;
- ❖ Изготвяне на албум със цветни снимки и подробна информация за изследваните икони.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Пластически измерения в религиозната живопис на Иван Мърквичка. - Докторантски четения 2007 - Сборник, НБУ, София, 2008, с. 126-132
2. Особенности на религиозните образи от Стефан Иванов. - Докторантски четения 2008 - Сборник, НБУ, София, 2009, с. 105-116

ДРУГИ ПУБЛИКАЦИИ

1. Няколко съвременни християнски изображения в българското изкуство. - Добруджа в изобразителното изкуство - Сборник, Добрич, 2007, с. 209-215
2. Ретроспективна изложба 130 години гимназия „Найден Геров”, гр. Лом. - Бюлетин, СБХ, София, 2008, бр. 9, с. 21
3. Дунавски колорит. Съвместна изложба на български и румънски художници в гр. Калафат, Румъния. - Бюлетин, СБХ, София, 2010, бр. 10, с. 20-21
4. Изложба-живопис на ботевградския художник Володя Казаков. - Бюлетин, СБХ, София, 2011, бр. 4, с. 16-17
5. Живот, отдаден на изкуството. - Бюлетин, СБХ, София, 2011, бр. 6-7, с. 22-23
6. Цветната палитра на художника Петко Петков. - Бюлетин, СБХ, София, 2012, бр. 3, с. 19
7. Творби от международния пленер „Проф. Марин Върбанов“ в галерия „Поломие“ в гр. Лом. - Бюлетин, СБХ, София, 2012, бр. 10, с. 10
8. Юбилейна изложба на специалност „Църковни изкуства“ в НДФ „13 века България“, София. - Бюлетин, СБХ, София, 2013, бр. 1, с. 15